
Boris Pahor
O rojenicah ob Milkovi zibki

Pisatelj se v svojem zapisu spominja začetkov prijateljstva z Milkom Matičetovim, njunega skupnega prizadevanja za reševanje t.i. »narodnega blaga«, sodelovanja pri književnih revijah od ilegalnih Brinjevke do Malajde in pozneje v reviji Zaliv.

The author remembers the beginnings of his friendship with Milko Matičetov, their joint efforts to preserve the so-called "folk material" by recording words, sayings, songs and fairytales together, their cooperation with literary magazines such as the illegal Brinjevke, the Malajda and later the Zaliv magazine.

I.

Ne vedel bi povedati, kdaj sva se z Milkom spoznala, vendar pa je gotovo, da je bilo v zvezi z njegovo zavzetostjo za to, kar smo takrat imenovali *narodno blago*. Šlo je za zbiranje *narodnega blaga*, za zapisovanje besed, rekov, pesmi, pravljič itd., ki so se ohranile v nekem kraju ali so posebnost nekega območja. No, pojem je bil kar raztegljiv, Milko Matičetov je takrat gotovo že imel svoje studiozne načrte, nas pa je navdušil z razlago, kako je tak stik z ljudmi v dobi zatiranja koristen nam in ljudem, posebno starim, s katerimi bi se pogovarjali, ko pa je bila slovenska beseda prepovedana in zasramovana (danes, ko si to zapisujem, 1. 6. 1999 je na steni nižje srednje šole na Katinari v tržaški občini napis SCIAVI MERDE). Obenem pa bi bilo vse nabrano gradivo rešeno in bi takó sčasoma postalo nezamenljiv kulturni zaklad.

Tako je Milko misijonaril in ni nas bilo malo, ki smo takrat postali, skromni sicer in nerodni, a vendar vneti člani posebne bratovščine. V starem zvezku sem pred kratkim zasledil zapis iz tiste dobe in fotografijo, na kateri »spovedujem« starega očanca v Brkinih ...

Zaradi svojega posebnega kurikulumuma sem se kasno vključil v tajno snovanje slovenskega dijaštva, a vendar še pravočasno, da nisem izostal. Na tisti čas pa me vsak dan spominjajo štiri lepe slike na steklu, ki sem jih zadnji trenutek rešil, da niso šle na smetišče, češ da gre za staro ropotijo brez vrednosti.

Ta nekdanja Milkova »šola« mi je prav prišla, ko sem pisal *Mesto v zalivu*, in se nekdanji vojak reši Nemcev tako, da zbeži v kraško vas ter pride v stik z domačini. Tam je tudi Cijakova nona, skoraj slepa, a izredno zgovorna in pikra, ko pripoveduje o preteklosti. No, bogastvo njenih rekov je bilo tako privlačno, da se mi je zdelo prav, da jih povzamem v njihovi izvorni obliki, čeprav takrat v književnem delu niso bili zaželeni narečni izrazi. To je bila torej še zmeraj zvestoba nekdanjemu napotku in marsikdo, na primer Lino Legiša in Edvard Kocbek, je videl v tisti noni in njeni govoricah prispodobno kraškega človeka in njegovih starožitnosti.

II.

Drugi moj »ne vem« se tiče datuma in okoliščin, ko me je Milko »staknil« kot sodelavca *Brinjevka*, morebiti najlepše, oblikovno vsekakor, ilegalne književne revije v fašistični dobi. Na roko napisana, litografirana, s trdimi platnicami je pravi arhivski zaklad, ki mi ga je nekdo sunil, da imam samo prefotografirane strani. Poleg prispevkov Milka Matičetovega, Stanka Vuka in nekaterih, ki jim ne poznam imena, je v *Brinjevkah* tudi moja črtica *Jambori in jadra*. Ker nimam daru za datume, se lahko motim, a vse kaže, da gre za mojo prvo objavljeno stvar, mogoče pa je tudi, da je poprej kaj objavila ljubljanska *Mladika* pod psevdonimom Jožko Ambrožič. Vsekakor je bila zame začetnika in kar se tiče pravopisa neofita, saj v koprskem škofijskem zavodu ni bilo dodatnega pouka slovenščine, objava v elitni reviji velika čast. Motiv dvojice v jadrnici je potem še nekajkrat prišel na dan, a tista prvotna vizija, objavljena v *Brinjevkah*, je pač ostala lep sen.

Milko Matičetov pa je poleg lepega uvoda v reviji nakazal, kakšna bo smer njegovega življenjskega zanimanja z objavo treh lirčnih biserov *Narodne iz Prosnida v Benečiji* in z navedbo oseb, pri katerih jih je nabral.

Naj tukaj omenim, da je pravkar v italijanščini izšla knjiga M. W. Kacin in Jožeta Pirjevca, ki govori o ilegalnem tisku pod fašizmom in omenja manj kvalitetne tiske, *Brinjevka* in še dveh drugih literarnih revij pa ne.

III.

Od dveh pravkar navedenih revij bi v zvezi z Milkom Matičetovim omenil predvsem *Malajdo*, ki sem jo, ko sem se nekoliko opogumil glede svojega pisanja v slovenščini, uredil jaz. Pravzaprav je bil glavni vzpodbujevalec Bernard Šemerl, ki je imel smisel za organizacijo in je izstopil iz koprskega semenišča pred mano, no, takrat sva sporazumno izdelala načrt in ga tudi uresničila, pozneje pa sva se razšla. Poleg njega je v reviji sodeloval še France Svet, prezgodaj umrli mašnik, ki mi je bil v bogoslovju prijateljski mentor in sam obetajoč pisec, dva avtorja, o katerih ne bi vedel navesti imen. Moji sta dve črtici, najboljša pa je prav gotovo tista z naslovom *Sculo v svet* Milka Matičetovega.

V tem svojstvenem spisu, ki je bil objavljen pod psevdonimom Vane Bibič, je Matičetov umetniško združil nekaj avtobiografskih elementov z bistvom kraške usode v podobi stare matere, obenem pa uveljavil v pripovedi vse prvine, ki jih je bil nabral v svojem navezovanju na bogastvo ljudskega govora. Tako je bila črtica izreden prispevek kmečkega življa v skupno zakladnico vsega, kar je bilo potreba reševati. V tem smislu je bila dopolnitev mestnega elementa, ki sem ga prispeval jaz.

Tako med drugim pravi v besedilu, ki bi zaslužilo ponatis v celoti: »Pa menda so že rojenice ob moji zibelci – pri sosedovih izposojeni – določile, da bom moral večji del

živeti zdoma. Saj so vedeli naši, da pridem na svet, a kaj ko ni bilo občem kupiti vsako malenkost, kamor spada tudi zibka. Pomnim, kako jo je mati nesla spet k sosedovim, ko sem jo odrabil. Capljal sem zraven in najbrž mi je bilo hudo, zelo hudo.»

Prav gotovo ta simbolna podoba kraške revščine ni bila samo projekcija Matičetovega izkustva, ker pa je bila v prvi vrsti njegova izpoved, potem upravičeno lahko rečemo, da so mu poleg hudega rojenice napovedovale tudi in predvsem nenavadno ljubezen, ki jo bo gojil do slovenske besede, do bistva naše biti in našega razmerja do človeka in sveta.

IV.

Žal sem v zvezi z omenjeno črtico zagrešil neljubo nerodnost.

Ko se je namreč takratna Gregorčičeva založba 1948. odločila, da izda zbirko mojih novel in črtic, sem bil hkrati vesel in presenečen. In hkrati tudi v zadregi, ker je bila snov besedil različna, zato sem jo nekako razdelil tako, da sem pred nekaterimi črticami dal uvodni odlomek v kurzivu. Ko pa sem imel pred sabo noveli, ki sta bili povezani s priključitvijo Primorske Sloveniji (Jugoslaviji), ki sem jo doživel v Dutovljah, sem se spomnil Milkovega spisa, kjer na koncu o stari materi pravi: «Uro in dan pred smrtjo, ko je že izgubila dar besede, pa ji je bilo razodeto, da ta borna, nad vse ljubljena kraška zemlja lahko kaj požene samo v bajni kresni noči.»

No, tisto «kresno noč» sem osebno doživiljal z ljudmi v razsvetljeni vasi, seveda je bilo tudi meni kot marsikom hudo pri srcu ob režimu in njegovi policiji, ki nista napovedovala nič dobrega; vendar je bilo ozemlje rešeno tujega gospostva, žrtvovanje zanj je bilo poplačano. Da, vzel sem Milkov spis in, ker je bil preobširen za uvod, strnil poglavitne misli in podobe, pod njim pa napisal: Milko Matičetov – v tržaški ilegalni reviji 1940. V svoji vnemi in sili, ker me je predstavnik založbe naganjal, naj besedilo oddam, Milka nisem obvestil o krajšavi, ne o tem, da bo objavljeno. Razumljivo je, da me je takrat okrcal in je imel stokrat prav, edina tolažba je bila, da sem z njegovim spisom povezal ilegalno književnost z novo nastajajočo.

Kar se *Malajde* tiče, pa moram še omeniti, da sem bil takrat – in ne samo jaz – prepričan, da je *malajda* ime za večji čoln, medtem ko gre za mrežo. Zaradi tega hudega spodrsjlaja je tudi moja uvodna misel nekako, kako bi rekel, poševna, saj je upanje v novo usmeritev zgodovine povezana z mrežo, namesto s plovbo. Žal pa se je potem izkazalo, da smo morali za svobodo v mrežo iz bodeče žice in še v kako hujšo.

V.

Preden sem bil v začetku 1940. leta vpoklican in poslan v Libijo, sem izdal revijo brez naslova, ki pa je imela za moto stih iz Kocbekove *Zemlje*: «Dvignjeni iz nedelje strmimo v zemeljski krog», v kateri so pesmi Stanka Vuka, moja novela, ki jo je potem Kocbek sprejel v *Dejanje*, ne vem pa, ali je sodeloval tudi Milko Matičetov. Moral bi preveriti, a mi je trenutno nemogoče, revije pa nimam. Je pa sodeloval Milko Matičetov že v prvem letniku revije *Zaliv* (1966–1990), kjer ima *Malo rezijansko antologijo* in pa pripoved *Mataj iz Rezije*, ki je objavljena samostojno pod imenom avtorice, to je Paska Dulica. Seveda je zgodbo zapisal in v knjižno slovenščino pretil Matičetov.

Drugič je Matičetov sodeloval v reviji 1973. leta s prispevkom, za katerega sem ga prosil v zvezi z antologijo rezijanske lirike *Rožice iz Rezije*, saj bi delo zaslužilo strokovno oceno, katere pa revija ni imela. Avtor se je odzval kot zmeraj izvirno,

povedal, kako veliko število pesniških primerkov se mu je nabralo po izidu *Rožic* in dodal še pripombe k novi knjigi z naslovom *Zverinice iz Rezije*. Iz te čudovite zbirke pripovedi o rezijanskih živalih je dal za revijo kratko pravljico *Fravrar anu hūdačēč* (Februar in hudačič), izvorno besedilo in besedilo v knjižni slovenščini.

Ne vem, če bo kdo drug to sodelovanje Matičetovega v predvojnem literarnem življenju in v povojnem napol heretičnem *Zalivu* omenil, želel pa sem, da bi bilo ob njegovem jubileju nekaj besed o tem le napisanih. Saj to spada v usodo Primorske v tem stoletju in s tem v splošno slovensko zavest, zgodovino in književnost – v tej zadnji pa bo imelo ime Milka Matičetovega častno mesto.

VI.

Seveda spada v tak niz podatkov tudi bogastvo spominskih podob, ker pa je vsak oseben stik povezan z okoljem in pomenom trenutka, je tak prikaz v skrčeni obliki nemogoč. Nemalo pa je tudi argumentov, ki bi prišli v poštev: od snovi v posameznih separatih *Traditiones* in v raznih drugih brošurah do bolj življenjsko pomembnih stikov; na primer v krogu moje družine ali srečanj na Krasu, v Koprivi, kjer je imel, kot pravi v omenjeni predvojni črtici »polovico hiše ob cesti, senožet in dolinico na gmajni«, vendar ko je drugič prosil staro mater, naj mu pove o dediščini, je ta odgovorila: »Orehovo skrinjo, sinek, in vse hribe in doline, kar jih je od Zekanca do Čavna.« A tam, v Koprivi, smo kdaj ob slovenski besedi poslušali pri Vugovih tudi pripeve, ki jih je spremljala Nevenka na harmoniko. Ta je bila velika za polovico dekleta, ki nam je na padovanski univerzi odstopalo skripte, ko pa smo bili kot ponavadi brez beliča, jaz pa kar v vojaški obleki.

Na Nevenko, v katero sem bil zagledan kot v kraško vilo, in na Milka me, lahko bi rekel vsak dan, spominja Pretnarjev francosko-slovenski slovar, ki ga je Milko podedoval od Nevenke in ga meni, povrnjencu iz francoskega sanatorija, poklonil 1947. leta. Poleg Laroussa in drugih obilnih pripomočkov je mali slovar vsa leta v dosegu moje roke, takó da so mi blizu Kopriva, Padova, Nevenkina tragična usoda, Milkov ljubljanski dom in njegove *Rožice iz Rezije* ...

Priznam pa, da imam od vsega, kar se tiče dela Milka Matičetovega, nadvse rad njegovo študijo, ki sem jo že nekje omenil, a sem jo zdaj nalašč poiskal v zborniku »Pogled iz jamborovega koša«. Takó tam pravim na koncu nekega govora: »Gre za zgodbo, ki je o nji napisal knjigo znanstvenik dr. Milko Matičetov, zgodbo, ki spada v ljudsko izročilo od Litve do Bretanje in ki ima svojo različico tudi pri nas. Pripoved govori o usodi človeka, ki se je pregrešil proti zakonom in je zato moral zgoreti, vendar je na pogorišču ostalo živo in nedotaknjeno njegovo srce. In to srce je imelo takó silno življenjsko moč, je izžarevalo takó ustvarjalno ljubezen, da je v njegovi bližini nedolžno dekle spočelo otroka, novega človeka, ki je bil ves prenovljen, ker se je bil pojavil po takó uničujoči ognjeni preizkušnji«.

Da, tudi mi smo se pregrešili, ker smo se uprli zakonom nasilnežev, in marsikdo je bil uničen, v boju in v nemških pečeh, a prerodili smo se iz src, ki so žarela v najbolj črni dobi primorske zgodovine, med njimi je nedvomno eno izmed najbolj plemenitih – tisto Milka Matičetovega.

Na še mnoga leta, dragi Milko!